

**DE LA SCRIERE LA ARTA SCRIERII: INFLUENȚA SISTEMELOR
DE SCRIERE JAPONEZE ÎN CALIGRAFIA JAPONEZĂ**

Drd. IOANA-CILIANA TUDORICĂ
Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca

Abstract: *This article explores the connection between the Japanese writing systems and shodō calligraphy. As the writing system gradually evolved, so did the art of writing, the two remaining in a constant dialogue. This phenomenon allowed shodō to differentiate itself from other types of calligraphy, creating a unique form of art through which the calligrapher can freely express their feelings and thoughts. In order to showcase this connection, the article analyses the typology of shodō works based on the writing system used and their particularities. Ultimately, aiming to illustrate these aspects, a calligraphic work created by the contemporary Romanian calligrapher Rodica Frențiu has been analysed.*

Key words: *Japanese studies, Japanese calligraphy, shodō, kanji, kana*

1. Introducere: cele trei sisteme de scriere ale limbii japoneze

Caligrafia japoneză *shodō* este o artă desăvârșită, care îi permite maestrului caligraf să împărtășească publicului viziunea sa prin intermediul tușului negru. Complexitatea caligrafiei *shodō* este strâns legată de complexitatea scrierii japoneze, caracterul logografic al sistemului de scriere chinezesc (*kanji*) reușind să redea plastic emoții și trăiri în mod diferit față de scrierea cu alfabetul roman. Mai mult, deși caligrafia a fost împrumutată din China odată cu logogramele *kanji*, de-a lungul anilor, atât caligrafia, cât și scrierea au suferit modificări, cele două ajungând în prezent să fie distincte față de modelul chinezesc, reflectând valorile și mentalitatea niponă.

Scrierea folosind logogramele *kanji* are la bază caracterele chinezești, acestea apărând în urmă cu aproximativ 3300 ani¹, când oamenii foloseau obiecte ascuțite pentru a realiza inscripții pe diverse oase de animale, carapace de țestoase și pietre. Acestea au avut fie rol administrativ, fie rolul de a reda predicții și zicale divine². Scrierea logografică a fost introdusă în Japonia încă de la începutul secolului al V-lea³, însă de-a lungul anilor a suferit o serie de modificări, aceasta fiind adaptată limbii și culturii japoneze.

Pentru a răspunde nevoilor limbii japoneze, două silabare (*hiragana* și *katakana*) au fost create pe teritoriul nipon, având ca punct de plecare scrierea

---

¹ Naoki Itō, *Kanji no naritachi jiten*, Tokyo, Shinsei Shuppansha, 2013, p. 6; Shizuka Shirakawa, *Jōyō Jikai*, ed. a 2-a, Tokyo, Heibonsha, 2012, p. 728.

² Shozo Sato, *Shodo. The Quiet Art of Japanese Zen Calligraphy*, Singapore, Tuttle Publishing, 2013, p. 11.

³ Bjarke Frellesvig, *A History of the Japanese Language*, New York, Cambridge University Press, 2010, p. 11.

logografică *kanji*. Fiecare silabar constă în circa 46 silabe care ilustrează sunetele existente în limba japoneză⁴.

Silabarul *hiragana* a fost creat pornind de la forma logogramelor *kanji* scrisă cu pensula într-un stil cursiv⁵. Inițial a fost denumit *man'yōgana*, numele având ca punct de plecare culegerea de poeme *Man'yōshū*⁶. Poemele au fost scrise atât în stilul logografic consacrat folosind *kanji*, cât și în noul stil fonografic⁷. Noua scriere desemna un sistem pur fonetic, putând să redea în scris aceleași cuvinte ca și logogramele *kanji*. În prezent, *hiragana* este utilizată scrierii afixelor, a structurilor și particulelor gramaticale (și a multor elemente ce țin, în general, de informații gramaticale)⁸.

În mod similar cu felul în care *hiragana* își are originile în scrierea cursivă caligrafică, silabarul *katakana* a fost derivat din stilul *kaisho* de caligrafie a logogramelor *kanji*⁹, un stil care respectă fiecare trăsătură a caracterului, oferind un grad ridicat de lizibilitate. În japoneza contemporană, *katakana* este utilizat pentru a reda cuvinte neologice (*gairaigo*).

2. Utilizarea sistemelor de scriere *kanji* și *kana* în caligrafia *shodō*

Deși caligrafia japoneză a fost inițial adânc înrădăcinată în tradiția chineză, prin evoluția scrierii în Japonia, caligrafia *shodō* a început treptat să găsească propria direcție, maestrul caligrafi japonezi utilizând nu numai *kanji* în scriere, ci și *kana* sau o combinație a acestora. Având la dispoziție aceste noi modalități de a împărtăși publicului viziunea sa artistică, maestrul caligraf alege sistemul de scriere potrivit pentru ceea ce vrea să transmită, fiecare modalitate având particularitățile sale.

a. Caligrafia care utilizează logogramele *kanji*

Din punct de vedere vizual, acest stil poate avea un impact puternic datorită naturii logogramelor *kanji*, care încorporează în forma lor pictura, poezia, muzica, sculptura și chiar gesturi în forma lor originală¹⁰. Astfel, cel care privește sau analizează o lucrare caligrafică poate ajunge cu ușurință la semnificația pe care a dorit să o transmită caligraful. Acest tip de operă caligrafică adeseori constă în scrierea unui singur cuvânt, uneori fiind vorba chiar de o singură logogramă *kanji*. Se ilustrează astfel impactul lingvistic și semantic al unui cuvânt, caligrafia *shodō* devenind, în acest mod, o posibilitate de a transcende sensul comun pe care îl posedă cuvintele și a oferi

⁴ Andrew Robinson, *Istoria scrisului. Alfabet, hieroglife și pictograme*, București, Art, 2009, p. 201.

⁵ Christopher Seeley, *A History of Writing in Japan*, Honolulu, University of Hawai'i Press, 2000, p. 70-71.

⁶ Kyuyoh Ishikawa, *Taction. The Drama of the Stylus in Oriental Calligraphy*, Tokyo, International House of Japan, 2011, p.158; Rodica Frențiu, *Caligrafia japoneză în memoria clipei*, Cluj-Napoca, Presa Universitară clujeană, 2021, p. 26.

⁷ Bjarke Frellesvig, *A History of the Japanese Language*, New York, Cambridge University Press, 2010, p. 24.

⁸ Ryokushū Kuiseko, *Brush Writing. Calligraphy Techniques for Beginners*, Tokyo, Kodansha international, 1988, p.11-12.

⁹ H.E. Davey, *The Japanese Way of the Artist*, California, Michi Publishing, 2015, p. 220.

¹⁰ Shutaro Mukai, „Characters that Represent, Reflect and Translate Culture – in the Context of the Revolution in Modern Art”, în Yoshihiko Ikegami (ed.), *The Empire of Signs: Semiotic Essays on Japanese Culture*, Amsterdam, John Benjamin, 1991, p. 66.

contextul de care un potențial receptor are nevoie pentru a înțelege noi semnificații și accepțiuni ale cuvântului caligrafiat.

Din punct de vedere lingvistic, sistemul de scriere ales pentru realizarea unei lucrări caligrafice poate fi factorul diferențiator și elementul care setează tonalitatea și natura emoțiilor transmise. Logogramele *kanji*, fiind împrumutate din China, sunt cunoscute pentru posibilitatea acestora de a reda gânduri complexe sau noțiuni abstracte, motiv pentru care lucrările caligrafice unde sunt folosite cu preponderență logograme *kanji* sunt realizate în jurul unei singure idei sau al unui concept central. Caligrafia realizată doar cu logograme *kanji* aduce *shodō* aproape de caligrafia chineză, fapt la care contribuie și aspectul budist al scrierilor. Chiar dacă cele două stiluri (chinez și japonez) de a caligrafia par similare, interpretarea aceluiași cuvânt poate fi vizibil diferită. Câțiva factori care contribuie la acest lucru îl reprezintă faptul că ordinea scrierii trăsăturilor unei logograme poate fi diferită în japoneză față de limba chineză, motiv pentru care rezultatul vizual poate fi diferit.

b. Caligrafia care utilizează silabarele *kana*

Cea de-a doua categorie de lucrări caligrafice în funcție de sistemul de scriere utilizat este caligrafia *kana*. Deoarece *hiragana* și *katakana* au fost create și dezvoltate în Japonia, stilul rezultat prin utilizarea lor este unic, specific caligrafiei *shodō*, fiind tocmai cel care îndepărtează caligrafia japoneză de cea chineză. Utilizarea *katakana*, datorită folosirii silabarului pentru scrierea cuvintelor neologice, este relativ limitată în *shodō*, maestrul caligrafi folosind cu preponderență *hiragana*.

Caligrafia *kana*, realizată adesea cu o pensulă subțire (spre deosebire de scrierea logogramelor *kanji* care, de cele mai multe ori, sunt caligrafiate cu o pensulă groasă), denotă un grad ridicat de finețe și delicatețe prin mișcarea pensulei, prin curbura și grosimea liniilor. Tema naturii și a scurgerii timpului reflectată de cele patru anotimpuri sunt părți esențiale ale culturii japoneze¹¹, motiv pentru care în caligrafia *kana* sunt scrise adesea cuvinte precum *natsu* („vară”, 夏), *aki* („toamnă”, 秋) sau *sakura* („flori de cireș”, 桜). Tematica polivalentă a trecerii timpului și fragilitatea existenței umane în raport cu natura și ireversibilitatea scurgerii anotimpurilor este reflectată prin finețea trăsăturilor fiecărui caracter, creând un echilibru între reprezentarea vizuală și semnificația componentei lingvistice.

În scrierea *kana* este folosită tehnica *renmentai* („linie neîntreruptă”, 連綿体)¹², prin intermediul căreia se realizează unificarea caracterelor dintr-o lucrare caligrafică prin utilizarea unor mișcări continue cu pensula, dând astfel impresia unei linii neîntrerupte. În *shodō*, deși la finalul scrierii unui caracter maestrul caligraf ridică pensula de pe hârtie, mâna acestuia continuă să traseze în aer o linie care conectează caracterul scris cu cel care urmează să fie scris. Prin *renmentai* este redată vizual legătura dintre fiecare caracter, fiecare noțiune și idee fiind transpusă prin intermediul *shodō* într-o manieră fluidă, delicată și dinamică.

¹¹ Yuuko Suzuki, *An Introduction to Japanese Calligraphy*, Lower Valley Road, Schiffwe Publishing Ltd, 2016, p. 54.

¹² Yuuko Suzuki, *An Introduction to Japanese Calligraphy*, Lower Valley Road, Schiffwe Publishing Ltd, 2016, p. 58.

c. Caligrafia care îmbină logogramele *kanji* și silabarele *kana*

Cea de-a treia tehnică o reprezintă combinația dintre sistemele de scriere japoneze, dintre *kanji* și *kana*, cunoscută sub numele de *chōwatai* (調和体)¹³. În lucrările caligrafice care redau o sintagmă, o propoziție sau chiar un poem, logogramele *kanji* au, în principiu, aceleași funcții pe care le îndeplinesc și în limba japoneză scrisă. Inserarea logogramelor *kanji* într-o lucrare caligrafică ușurează citirea acestora și oferă o soluție eficientă în cazul cuvintelor omofone. Din punct de vedere vizual, combinația dintre cele două stiluri oferă posibilitatea creării unui echilibru, prin intercalarea dintre caracterele simple *kana* și logogramele complexe *kanji*. Maestrul caligraf are posibilitatea de a crea noi jocuri de spații „goale” – linii „pline” sau simplitate-complexitate pentru a reliefa un poem sau o idee.

Din punct de vedere semantic, acest tip de *shodō* poate reda plurivalența unui sentiment într-o formă pur niponă din punct de vedere lingvistic, deoarece în poemele japoneze estedeseori folosit un limbaj uzual, iar tematica lor este una a trăirilor umane de zi cu zi. În timp ce prin caligrafia folosind doar logograme *kanji* se pot reda noțiuni complexe, cuvintele fiind cu preponderență de origine chineză, iar stilul de scriere poate reflecta în anumite cazuri rădăcinile chinezești ale *shodō*, combinația dintre *kana* și *kanji* reflectă un stil pur japonez, prin care sunt redată tematici adeseori abordate în artele tradiționale și contemporane japoneze.

În prezent, maestrul caligraf are libertatea de a opta pentru una dintre cele trei tipuri, în funcție de ideile sau sentimentele pe care dorește să le transmită. Logogramele *kanji* creează un efect vizual de impact, în timp ce scrierea *kana* atrage atenția spre semnificația lucrării caligrafice¹⁴. Stilul de scriere ales va reflecta intențiile și trăirile exprimate, indiferent că este vorba despre un cuvânt, o sintagmă, o propoziție sau un poem întreg.

3. Studiu de caz

Complexitatea sistemului de scriere japonez a dat naștere unei arte unice prin posibilitatea de a îmbina silabarul *hiragana* cu logograme *kanji* și chiar de a folosi silabarul *katakanacaligrafiind* cuvinte împrumutate din alte limbi. Pentru a ilustra efectul redat prin această îmbinare, ne propunem să analizăm opera caligrafică *この道や行く人なしに秋の暮 Nimeni/ care să pășească pe acest drum./ Amurg de toamnă*, realizată de Rodica Frentiu, care utilizează concomitent *hiragana* și *kanji*. Rodica Frentiu este un caligraf român care prin operele sale evocă dualitatea culturii japoneze, creând lucrări în stil tradițional, dar și modern. Aceasta a început studiul *shodō* în urmă cu peste 20 de ani în Japonia, fiind îndrumată de maestrul caligraf Nishida Senshū (1936-2015). În 2017, aceasta a primit Premiul de Platină la secțiunea Character Design, *Connect the World. International Japanese Calligraphy Exhibition. Global Shodo@Yasuda* (Hiroshima, Japonia) și în 2016 Premiul de Aur la secțiunea Brush Writing, *1st International Japanese Calligraphy Exhibition, Yasuda Women's University* (Hiroshima, Japonia).

¹³ Christopher J. Earnshaw, *Sho. Japanese Calligraphy*, ed. a 5-a, Singapore: Tuttle Publishing, 2000, p. 96.

¹⁴ Yuuko Suzuki, *An Introduction to Japanese Calligraphy*, Lower Valley Road, Schiffwe Publishing Ltd, 2016, p. 38.

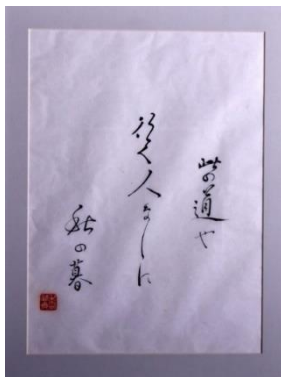

Fig. 1. この道や行く人なしに秋の暮 (Kono michi ya yuku hito nashi ni aki no kure) „Nimeni/ care să pășească pe acest drum./ Amurg de toamnă”

Sursa: *Caligrafia japoneză: meditații din vârful pensulei*, Cluj-Napoca: Argonaut, 2012, p. 30.

Această lucrare caligrafică reprezintă unul dintre poemele *haiku* ale poetului Matsuo Bashō, cunoscut drept unul dintre cei mai importanți poeți ai Japoniei. Poemul *haiku* este o poezie japoneză cu formă fixă, având un total de 17 silabe¹⁵. Încă din cele mai vechi timpuri, poeții japonezi au preferat genuri poetice scurte¹⁶, poemele *haiku* reușind să capteze frânturi ale eternității în momente trecătoare¹⁷.

Deoarece, din perspectiva budismului Zen, lucrările artistice realizate într-un moment al iluminării devin o modalitate prin care publicul poate atinge intangibilul¹⁸, poemul *haiku* devine o expresie delicată a efemerității într-o manieră simplă, discretă și, adeseori, ambiguă. Ambiguitatea este componenta care face poemul să rămână deschis oricărei interpretări, invitând publicul să analizeze¹⁹, indiferent că este vorba despre o interpretare literară sau o interpretare într-o altă manieră artistică, precum caligrafia.

Transcrierea unui poem *haiku* prin intermediul *shodō* poate reflecta, întări sau completa semnificația poemului. În funcție de stilul ales, grosimea trăsăturilor, raportul dintre caractere, echilibrul dintre spațiu „gol” - linii „pline”, maestrul caligraf poate crea o imagine vizuală dinamică prin care să ofere noi dimensiuni semnificației poemului. Caligrafia japoneză permite caligrafului să redea un poem atât în stil tradițional, pentru a reflecta atmosfera epocii în care au fost create versurile, cât și într-un stil modern, printr-o reinterpretare a semnificației poemului. În opera caligrafică こ

¹⁵ Florina Ilis, „The New Poetics of the Impersonal in Art and the Role Played by the Poem Furu Ike Ya in Matsuo Bashō's Writings”, în *Philobiblon*, 24(1), 2019, p. 106; Paul Varley, *Cultura japoneză*, București, Humanitas, 2017, p. 63.

¹⁶ Paul Varley, *Cultura japoneză*, București, Humanitas, 2017, p. 63.

¹⁷ Florina Ilis, „The New Poetics of the Impersonal in Art and the Role Played by the Poem Furu Ike Ya in Matsuo Bashō's Writings”, în *Philobiblon*, 24(1), 2019, p. 106.

¹⁸ Andrew Juniper, *Wabi Sabi. The Japanese Art of Impermanence*, Rutland, Tuttle Publishing, 2003, p. 93

¹⁹ Yoshihiko Ikegami, „Homology of Language and Culture – a Case Study in Japanese Semiotics în The Nature of Culture”, în Walter A. Koch (ed.), *Proceedings of the International and Interdisciplinary Symposium, October 7-11, 1986 in Bochum*, Bochum, Studienverlag Dr. Norbert Brockmeyer, 1989, p. 389.

の道や行く人なしに秋の暮 *Nimeni/ care să pășească pe acest drum./ Amurg de toamnă*, alegerea unui stil tradițional păstrează autenticitatea poemului, redându-i cititorilor în forma sa pură, așa cum a fost creat de poet.

Utilizarea stilului *chōwatai* creează nu numai un efect vizual echilibrat, prin mișcarea pensulei și alternarea grosimii și dimensiunii fiecărei trăsături, dar și o îmbinare armonioasă dintre *hiragana* și *kanji*, redând, în mod natural, limbajul uzual. Această tehnică este în armonie cu tematica poemelor *haiku*, care prezintă ceea ce este esențial într-o manieră ce poate părea banală, însă devine extrem de semnificativă²⁰. Așa cum poemul *haiku* reușește să redea semnificații profunde într-un mod simplu, utilizarea limbajului scris uzual, care folosește o combinație de *kanji* și *kana*, reușește, în cazul acestei opere caligrafice, să accentueze intensitatea sentimentelor evocate de poem.

Alegerea stilului prin care va fi realizată lucrarea caligrafică este un pas important în procesul definirii stării care va fi transmisă prin rezultatul final, aceasta având astfel un element prin care este atrasă atenția privitorului (componenta vizuală), dar și o componentă informativă, prin mesajul, logograma sau poemul caligrafiat (componenta lingvistică).

În prezenta lucrare caligrafică, stilul cursiv redă melancolia care se revarsă din versurile poemului, cursivitatea fiecărei mișcări a pensulei pe hârtie redând vizual ideea de „drum”, motiv care se regăsește în versuri. Se observă claritatea cu care pot fi distinse unele logograme și silabe (の, や, 人, な, に, の, 暮), în contrast cu modul ambiguu de redare a altor caractere, precum こ, 道, 行, し, に, 秋. Alternanța dintre acestea creează un efect în care unele aspecte sunt ambiguizate fie pentru a accentua sensul lor, fie pentru a scoate în evidență caracterele și silabele care le înconjoară. Jocul clar-obscur rezultat încarcă emoțional lucrarea caligrafică cu viziunea maestrului caligraf, conturată de semnificația poemului.

Caligrafierea logogramei *aki* („toamnă”, 秋) într-o manieră care face caracterul să iasă în evidență subliniază importanța acestui cuvânt pentru poem. Poemele *haiku* conțin un cuvânt care face trimitere la anotimp, denumit *kigo*²¹, în poemul analizat acesta fiind cuvântul *aki* („toamnă”, 秋). Dinamismul formei liniei prezent în scrierea logogramei 秋 nu are numai rolul de a evidenția *kigo*, ci și de a realiza un dialog activ între *shodō* și *haiku*, cele două forme de artă care se întrepătrund în această lucrare.

Deși în scrierea japoneză este importantă păstrarea armoniei dintre dimensiunea silabelor *kana* și cea a logogramelor *kanji*, în caligrafie, maestrul are libertatea de a alterna dimensiunea caracterelor pentru a putea evidenția anumite trăsături ale lor, lucrarea caligrafică prezentată mai sus fiind un exemplu în acest sens, prin inegalitatea intenționată dintre dimensiunea caracterelor.

Această tehnică reflectă preferința esteticii japoneze pentru ceea ce este imperfect. În exemplul dat, un astfel de element îl reprezintă utilizarea tehnicii

²⁰ Florina Ilis, „The New Poetics of the Impersonal in Art and the Role Played by the Poem Furu Ike Ya in Matsuo Bashō's Writings”, în *Philobiblon*, 24(1), 2019, p. 106.

²¹ Yuuko Suzuki, *An Introduction to Japanese Calligraphy*, Lower Valley Road, Schiffwe Publishing Ltd, 2016, p. 57; Florina Ilis, „The New Poetics of the Impersonal in Art and the Role Played by the Poem Furu Ike Ya in Matsuo Bashō's Writings”, în *Philobiblon*, 24(1), 2019, p.108.

renmentai pentru silaba し, aceasta fiind extinsă vizual, printr-o mișcare amplă a pensulei. Din punct de vedere vizual, se creează o pauză în citire, o pauză care se transpune din planul vizual în cel al comprehensiunii, instigând la contemplarea și înțelegerea profunzimii ideilor transpuse prin intermediul tușului.

În cazul operei caligrafice この道や行く人なしに秋の暮 *Nimeni/ care să pășească pe acest drum./ Amurg de toamnă*, alternanța dintre lizibil-cursiv și nou-vechi reușește să creeze un cadru care evocă o puternică imagine poetică, scrierea caligrafică evocând sentimentul de singurătate resimțit în momentul citirii poemului și conferindu-i noi conotații. Delicatețea liniei dedublează sentimentul efemerității evocat de amurgul de toamnă și surprinde spontaneitatea poemului *haiku*.

4. Concluzii

Lungul parcurs istoric care a dus la actuala scriere japoneză a dat naștere unei arte caligrafice a cărei complexitate o egalează pe cea a scrierii. Unicitateacaligrafiei *shodō* atât față de caligrafia occidentală, cât și față de caligrafia chineză, pornește de la modalitățile variate în care scrierea poate fi valorificată prin intermediul tușului negru și al hârtiei albe de orez.

Prin crearea și utilizarea silabarelor *kana* în operele caligrafice, maestrul caligraf au reușit să se îndepărteze de modelul chinezesc și să pună bazele stilului de caligrafie japonez. Prin urmare, cea mai mare diferență dintre caligrafia japoneză și cea chinezească o reprezintă posibilitatea folosirii *kana*²². În acest fel, din punctul de vedere al sistemului de scriere folosit în compoziția unei lucrări caligrafice, există trei tipuri de lucrări *shodō*, maestrul utilizând cu iscusință proprietățile fiecăruia.

Prin analiza operei caligrafice この道や行く人なしに秋の暮 *Nimeni/ care să pășească pe acest drum./ Amurg de toamnă* am observat modul în care utilizarea *hiragana* și *kanji* permit maestrului caligraf să illustreze sentimente și trăiri plurivalente. Rezultatele arată faptul că prin îmbinarea dintre *hiragana* și *kanji* maestrul caligraf reușește să redea poemul *haiku* într-o manieră naturală, reflectând scrierea japoneză cu toate particularitățile acesteia, folosindu-se în același timp și de proprietățile vizuale ale celor două tipuri de scriere. Astfel, aspectul complex al logogramelor contrastează cu simplitatea silabelor *hiragana*, maestrul caligraf conferind profunzime componente vizuale prin utilizarea celor două.

Prin caligrafia poemului aparținând lui Matsuo Bashō, maestrul caligraf reușește să reflecte atmosfera trăită de poet în urmă cu peste 300 de ani, conturând-o însă în culori contemporane și ilustrând, astfel, faptul că *haiku* transcende trecerea timpului și transmite emoții a căror profunzime reverberează până în prezent. Dialogul dintre caligrafia *shodō* și poemul *haiku* realizat în opera caligrafică この道や行く人なしに秋の暮 *Nimeni/ care să pășească pe acest drum./ Amurg de toamnă* reușește să aducă publicul aproape de cultura japoneză și de valorile artistice ale acesteia.

Datorită capacității sale de a se adapta schimbărilor lingvistice, sociale și culturale, *shodō* rămâne în prezent o artă valoroasă, numărându-se printre factorii care mențin subtilul echilibru dintre nou și tradițional. Societatea japoneză este plină de

²² Shozo Sato, *Shodo. The Quiet Art of Japanese Zen Calligraphy*, Singapore, Tuttle Publishing, 2013, p. 14

contradicții²³, iar în „dansul” dintre modern și tradițional, *shodō* este o „punte” care face legătura dintre trecut și prezent. Astfel, prin tehnicile lingvistice și vizuale alese într-o operă *shodō*, maestrul caligraf poate evoca mentalitatea și spiritul nipon, reflectând în același timp propria sa viziune.

Referințe bibliografice

- BENEDICT, Ruth, *The Chrysanthemum and the Sword*, Tokyo, Charles E. Tuttle Company, 1994.
- DAVEY, H.E., *The Japanese Way of the Artist*, California, Michi Publishing, 2015.
- EARNSHAW, Christopher J., *Sho. Japanese Calligraphy*, ed. a 5-a, Singapore, Tuttle Publishing, 2000.
- FRELLESVIG, Bjarke, *A History of the Japanese Language*, New York, Cambridge University Press, 2010.
- FRENȚIU, Rodica, *Caligrafia japoneză în memoria clipei*, Cluj-Napoca, Presa Universitară clujeană, 2021.
- FRENȚIU, Rodica, *Caligrafia japoneză: meditații din vârful pensulei*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2012.
- IKEGAMI, Yoshihiko, „Homology of Language and Culture – a Case Study in Japanese Semiotics în The Nature of Culture”, în Walter A. Koch (ed.), *Proceedings of the International and Interdisciplinary Symposium, October 7-11, 1986 in Bochum*, Bochum, Studienverlag Dr. Norbert Brockmeyer, 1989, pp. 388-403.
- ILIS, Florina, „The New Poetics of the Impersonal in Art and the Role Played by the Poem Furu Ike Ya in Matsuo Bashō's Writings”, în *Philobiblon*, 24(1), 2019, pp. 103-111.
- ISHIKAWA, Kyuyoh, *Taction. The Drama of the Stylus in Oriental Calligraphy*, Tokyo, International House of Japan, 2011;
- ITŌ, Naoki, *Kanji no naritachi jiten*, Tokyo, Shinsei Shuppansha, 2013.
- JUNIPER, Andrew, *Wabi Sabi. The Japanese Art of Impermanence*, Rutland, Tuttle Publishing, 2003.
- KUISEKO, Ryokushū, *Brush Writing. Calligraphy Techniques for Beginners*, Tokyo, Kodansha international, 1988.
- MUKAI, Shutaro, „Characters that Represent, Reflect and Translate Culture – in the Context of the Revolution in Modern Art”, în Yoshihiko Ikegami (ed.), *The Empire of Signs: Semiotic Essays on Japanese Culture*, Amsterdam, John Benjamin, 1991, pp. 59-83.
- ROBINSON, Andrew, *Istoria scrisului. Alfabet, hieroglifă și pictogramă*, București, Art, 2009.
- SATO, Shozo, *Shodo. The Quiet Art of Japanese Zen Calligraphy*, Singapore, Tuttle Publishing, 2013.
- SEELEY, Christopher, *A History of Writing in Japan*, Honolulu, University of Hawai'i Press, 2000.
- SHIRAKAWA, Shizuka, *Jōyō Jikai*, ed. a 2-a, Tokyo, Heibonsha, 2012.
- SUZUKI, Yuuko, *An Introduction to Japanese Calligraphy*, Lower Valley Road, Schiffwe Publishing Ltd, 2016.
- VARLEY, Paul, *Cultura japoneză*, București, Humanitas, 2017.

²³ Ruth Benedict, *The Chrysanthemum and the Sword*, Tokyo, Charles E. Tuttle Company, 1994, p. 2.